

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i08.061>

XITOIY VA O'ZBEK TILLARIDA EKOTURIZM TERMINLARINING YASALISH USULLARI: CHOG'ISHTIRMA TAHLIL

Sobirova Madinaxon Raxim qizi

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

E-mail: madinakhon.sobirova@icloud.com

ORCID ID: 0009-0008-0123-7495

ANNOTATSIYA Maqolada xitoy va o'zbek tillaridagi ekoturizm terminlarining yasash usullari chog'ishtirma tahlil qilinadi. Terminlarning hosil bo'lishida qo'llaniladigan asosiy usullar, ularning mahsuldorligi hamda ikki til terminologik tizimidagi o'xshash va farqli jihatlar yoritilib, ekoturizm terminologiyasining o'ziga xos xususiyatlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: ekoturizm terminlari, termin yasalishi, kompozitsiya, kalkalash, termin birikmalari, o'zlashmalar, xitoy tili, o'zbek tili, chog'ishtirma tahlil.

АННОТАЦИЯ В статье проводится сопоставительный анализ способов образования экотуристических терминов в китайском и узбекском языках. Рассматриваются основные способы образования терминов, их продуктивность, а также выявляются общие и отличительные особенности терминологических систем двух языков, определяющие специфику экотуристической терминологии.

Ключевые слова: экотуристические термины, терминообразование, словосложение, калькирование, терминологические словосочетания, заимствования, китайский язык, узбекский язык, сопоставительный анализ.

ABSTRACT This article presents a comparative analysis of the methods of ecotourism term formation in Chinese and Uzbek. It examines the main term-formation methods, their productivity, and identifies the similarities and differences between the terminological systems of the two languages, revealing the specific features of ecotourism terminology.

Keywords: ecotourism terms, term formation, compounding, calquing, terminological word combinations, borrowings, Chinese language, Uzbek language, comparative analysis.

KIRISH So'nggi yillarda ekoturizm barqaror rivojlanish konsepsiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida jadal rivojlanmoqda [1: 54-56]. Ushbu jarayon ekologik muhofaza, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va biologik xilma-xillikni saqlash bilan bog'liq yangi terminologik birliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Natijada ekoturizm terminologiyasi

turizm, ekologiya, geografiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohalari kesishgan mustaqil terminologik tizim sifatida shakllanmoqda [2: 14].

Ekoturizm terminologiyasining nazariy asoslari H. Ceballos-Lascurain, R. Buckley, C. Ollenburg, A. S. Weber kabi olimlarning tadqiqotlarida yoritilgan. Mazkur ishlarda ekoturizm tushunchasining mazmuni, terminologik apparatning rivojlanishi hamda terminlardan ilmiy va amaliy foydalanish masalalari tahlil qilingan. Biroq ushbu tadqiqotlarda xitoy va o‘zbek tillaridagi ekoturizm terminlarining yasallish usullari qiyosiy jihatdan maxsus tadqiq etilmagan.

Xitoy va o‘zbek tillari turli tipologik guruhlariga mansub bo‘lgani sababli ularda termin hosil qilish mexanizmlari ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Xitoy tilida terminlarning aksariyati kompozitsiya asosida shakllansa, o‘zbek tilida termin birikmalari, o‘zlashmalar va kalkalash usullari faol qo‘llaniladi. Ushbu farqlarni chog‘ishtirma tahlil qilish ekoturizm terminologiyasining shakllanish qonuniyatlarini aniqlash hamda ikki til terminologik tizimining o‘ziga xos jihatlarini belgilash imkonini beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi xitoy va o‘zbek tillaridagi ekoturizm terminlarining yasallish usullarini chog‘ishtirma jihatdan tahlil qilish, ularning mahsuldorlik darajasini aniqlash hamda har ikki til terminologik tizimida qo‘llaniladigan asosiy yasallish modellarini tavsiflashdan iborat.

ASOSIY QISM Ekoturizm terminologiyasi turizm, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohalari kesishmasida shakllangan murakkab terminologik tizim hisoblanadi [3: 108-123]. Xitoy va o‘zbek tillaridagi ekoturizm terminlari turli yasallish usullari asosida hosil bo‘ladi. Tadqiqot materialini sifatida tanlangan 174 ta termin korpusining tahlili natijasida har ikki tilda kompozitsiya, termin birikmalari, kalkalash va o‘zlashma terminlar eng mahsuldor usullar ekanligi aniqlandi.

Xitoy tilida ekoturizm terminlarining asosiy qismi kompozitsiya usuli orqali hosil qilingan. Ushbu usul ikki yoki undan ortiq mustaqil morfemaning birikishi natijasida yangi termin hosil bo‘lishiga asoslanadi. Masalan, 生态旅游 (shēngtài lǚyóu) – *ekoturizm*, 自然保护区 (zìrán bǎohùqū) – *tabiatni muhofaza qilish hududi*, 森林公园 (sēnlín gōngyuán) – *o‘rmon bog‘i*, 湿地公园 (shīdì gōngyuán) – *botqoqlik bog‘i*, 生态环境 (shēngtài huánjìng) – *ekologik muhit*, 生态农业 (shēngtài nóngyè) – *ekologik qishloq xo‘jaligi*, 绿色消费 (lǜsè xiāofèi) – *yashil iste‘mol*, 低碳旅游 (dītàn lǚyóu) – *kam uglerodli turizm*, 自然遗产 (zìrán yíchǎn) – *tabiiy meros*, 生物多样性 (shēngwù duōyàngxìng) – *biologik xilma-xillik* terminlari kompozitsiya asosida shakllangan.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xitoy tilida atributiv model mahsuldor hisoblanadi. Bunda birinchi komponent aniqlovchi, ikkinchi komponent esa asosiy ma‘noni ifodalaydi. Masalan, 生态旅游 (shēngtài lǚyóu) terminida 生态 (shēngtài) – *ekologik*, 旅游 (lǚyóu) – *turizm* ma‘nosini bildiradi. Xuddi shu model 生态系统 (shēngtài xìtǒng) – *ekotizim*, 生态修复 (shēngtài xiūfù) – *ekologik tiklash*, 生态安全 (shēngtài ānquán) – *ekologik xavfsizlik* terminlarida ham kuzatiladi.

O‘zbek tilida ekoturizm terminlari asosan termin birikmalari orqali shakllangan. Bunda sifat va ot, ot va ot hamda izofali birikmalar faol qo‘llaniladi. Masalan, *ekologik turizm, tabiiy resurslar, milliy bog‘, tabiiy yodgorlik, biosfera rezervati, ekologik monitoring, barqaror rivojlanish, qo‘riqlanadigan hudud, tabiatni muhofaza qilish, ekologik ta’lim* terminlari bir necha mustaqil leksik birliklarning birikishi natijasida hosil bo‘lgan [4: 68].

Ekoturizm terminologiyasining rivojlanishida kalkalash usuli ham muhim o‘rin egallaydi [5: 154]. Ushbu usulda xorijiy terminning ma’nosi milliy til vositalari orqali ifodalanadi. Masalan, 低碳旅游 (dītàn lǔyóu) – *kam uglerodli turizm*, 生态足迹 (shēngtài zújì) – *ekologik iz*, 自然教育 (zìrán jiàoyù) – *tabiiy ta’lim*, 绿色经济 (lǜsè jīngjì) – *yashil iqtisodiyot* terminlari semantik moslashtirish asosida o‘zbek tiliga kirib kelgan.

O‘zbek tilida o‘zlashma terminlar ham muhim qatlamni tashkil etadi. *Ekoturizm, ekotizim, rekreatsiya, monitoring, rezervat, landshaft, biosfera, ekologiya* kabi terminlar xalqaro terminologik fond orqali o‘zlashtirilgan. Xitoy tilida esa o‘zlashma terminlar soni nisbatan kam bo‘lib, yangi tushunchalarni ifodalashda milliy tilning ichki imkoniyatlaridan keng foydalaniladi.

Chog‘ishtirma tahlil natijalari xitoy tilida kompozitsiya usuli, o‘zbek tilida esa termin birikmalari va o‘zlashmalarning faol ekanligini ko‘rsatdi. Har ikki tilda kalkalash usuli xalqaro ekologik terminologiyani milliy tilga moslashtirishda muhim vosita hisoblanadi. Ekoturizm terminlarining yasaliishidagi ushbu xususiyatlar ikki til terminologik tizimining tipologik va struktur farqlarini aks ettiradi [6: 256].

Xitoy tilida atributiv model eng mahsuldor struktur model hisoblanadi. Ushbu modelda birinchi komponent ikkinchi komponentning belgisini yoki xususiyatini ifodalaydi. Masalan, 生态旅游 (shēngtài lǔyóu) – *ekoturizm*, 森林旅游 (sēnlín lǔyóu) – *o‘rmon turizmi*, 海洋旅游 (hǎiyáng lǔyóu) – *dengiz turizmi*, 绿色能源 (lǜsè néngyuán) – *yashil energiya*, 自然景观 (zìrán jǐngguān) – *tabiiy landshaft*, 国家公园 (guójiā gōngyuán) – *milliy bog‘*, 野生动物 (yěshēng dòngwù) – *yovvoyi hayvonlar*, 森林资源 (sēnlín zīyuán) – *o‘rmon resurslari*. Ushbu terminlarda aniqlovchi komponent asosiy tushunchaning turini yoki xususiyatini aniqlab beradi.

Xitoy tilida fe'l–obyekt modeli ham ekoturizm terminologiyasida uchraydi. Mazkur model ekologik faoliyat va tabiatni muhofaza qilish bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalashda qo‘llaniladi. Jumladan, 保护环境 (bǎohù huánjìng) – *atrof-muhitni muhofaza qilish*, 节约资源 (jiéyuē zīyuán) – *resurslarni tejash*, 恢复生态 (huīfù shēngtài) – *ekotizimni tiklash*, 保护湿地 (bǎohù shīdì) – *botqoqliklarni muhofaza qilish* terminlari harakat va uning obyekti o‘rtasidagi munosabat asosida shakllangan.

O‘zbek tilida esa sifat + ot modeli ekoturizm terminologiyasining asosiy struktur ko‘rinishlaridan biridir. Masalan, *ekologik turizm, barqaror rivojlanish, tabiiy landshaft, tabiiy yodgorlik, ekologik xavfsizlik, ekologik ta’lim, ekologik audit, rekreatsion hudud* terminlarida sifat komponenti asosiy tushunchaning belgisini ifodalaydi.

Ot + ot modeli ham o'zbek tilida faol qo'llaniladi. Ushbu modelga tabiat resurslari, biosfera rezervati, turizm industriyasi, o'rmon xo'jaligi, tabiat bog'i, ekoturizm marshruti, turizm infratuzilmasi, tabiat muhofazasi kabi terminlar kiradi. Mazkur birliklarda har ikkala komponent mustaqil leksik ma'noga ega bo'lib, ularning birikishi natijasida yangi terminologik tushuncha hosil bo'ladi.

Ko'p komponentli terminlar, ayniqsa, ilmiy va normativ hujjatlarda faol uchraydi. Xitoy tilida 国家级自然保护区 (guójiājí zìrán bǎohùqū) – davlat darajasidagi tabiiy qo'riqsona, 世界自然遗产地 (shìjiè zìrán yíchǎndì) – Jahon tabiiy merosi hududi, 生态环境保护工程 (shēngtài huánjìng bǎohù gōngchéng) – ekologik muhitni muhofaza qilish loyihasi terminlari bir necha komponentning ketma-ket birikishi orqali hosil qilingan [7: 224]. O'zbek tilida esa alohida muhofaza etiladigan tabiiy hudud, davlat biosfera rezervati, ekologik turizm infratuzilmasi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish kabi ko'p komponentli terminlar rasmiy va ilmiy matnlarda keng qo'llaniladi.

Struktur tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, xitoy tilida terminlarning ixchamligi va morfemalarning yuqori kombinatorlik xususiyati ustunlik qiladi. O'zbek tilida esa terminlar sintaktik jihatdan kengroq tuzilishga ega bo'lib, ko'p komponentli birikmalar murakkab ilmiy tushunchalarni aniq ifodalashga xizmat qiladi. Mazkur struktur farqlar har ikki tilning grammatik qurilishi va termin hosil qilish tamoyillari bilan bevosita bog'liq.

Xitoy tilida termin hosil qilishda tilning ichki imkoniyatlaridan keng foydalaniladi [8: 178]. Yangi terminlar, asosan, mavjud morfemalarning o'zaro birikishi orqali yaratiladi. Masalan, 生态农业 (shēngtài nóngyè) – **ekologik qishloq xo'jaligi**, 生态修复 (shēngtài xiūfù) – **ekologik tiklash**, 湿地保护 (shīdì bǎohù) – **botqoqliklarni muhofaza qilish**, 绿色出行 (lǜsè chūxíng) – **yashil transport**, 自然教育 (zìrán jiàoyù) – **tabiiy ta'lim**, 环境治理 (huánjìng zhìlǐ) – **atrof-muhitni boshqarish** terminlari yangi affiks yoki o'zlashmalarni jalb qilmasdan, mavjud leksik birliklarning kombinatsiyasi orqali shakllangan. Bu holat xitoy tilida termin yaratishning iqtisodiyligi va tizimlilikini namoyon etadi [9: 177].

O'zbek tilida esa ekoturizm terminologiyasining rivojlanishi xalqaro terminologik tizim bilan uzviy bog'liq. Ko'plab ilmiy tushunchalar tarjima qilish yoki xalqaro terminlarni moslashtirish orqali terminologik tizimga kirgan. Jumladan, **ekoturizm, ekotizim, biosfera rezervati, ekologik monitoring, rekreatsion resurslar, ekologik ekspertiza, barqaror rivojlanish, ekologik menejment** kabi terminlar xalqaro ilmiy muomalada qo'llaniladigan birliklarning milliy terminologiyaga moslashtirilgan shakllari hisoblanadi. Natijada o'zbek terminologik tizimida milliy va internatsional terminlar parallel ravishda qo'llaniladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, har ikki tilda ekoturizm terminlarini hosil qilishning asosiy maqsadi ilmiy tushunchani aniq va ixcham ifodalashdan iborat. Biroq bu maqsadga erishish vositalari bir xil emas. Xitoy tilida terminlarning qisqa va ixcham shaklda ifodalanishi ustunlik qilsa, o'zbek tilida murakkab tushunchalarni izohlovchi ko'p komponentli termin birikmalaridan foydalanish ko'proq kuzatiladi. Masalan, 国家湿地公园 (guójiā shīdì gōngyuán) – **milliy botqoqlik bog'i** va 世界地质公园 (shìjiè dìzhì gōngyuán)

– **jahon geologik bog‘i** terminlari uch komponent orqali ifodalangan bo‘lsa, o‘zbek tilidagi **alohida muhofaza etiladigan tabiiy hudud, davlat ahamiyatiga ega tabiiy yodgorlik** kabi birliklar to‘rt va undan ortiq komponentlardan tashkil topgan [10: 132].

XULOSA Tadqiqot natijalari xitoy va o‘zbek tillarida ekoturizm terminlarining yasallish usullari tipologik xususiyatlar hamda har bir tilning ichki rivojlanish qonuniyatlari bilan belgilanishini ko‘rsatdi. Chog‘ishtirma tahlil xitoy tilida kompozitsiya usuli ekoturizm terminlarini hosil qilishning eng mahsuldor vositasi ekanligini, o‘zbek tilida esa termin birikmalari, kalkalash va o‘zlashma terminlarning faol qo‘llanilishini aniqladi. Bu holat xitoy tilining analitik, o‘zbek tilining esa sintetik xususiyatlari bilan izohlanadi.

Shuningdek, har ikki til terminologik tizimida xalqaro ekologik tushunchalarni ifodalashga intilish kuzatilsa-da, ularning til vositalari orqali ifodalanishida sezilarli farqlar mavjudligi aniqlandi. Xitoy tilida yangi terminlar mavjud morfemalar kombinatsiyasi asosida yaratilsa, o‘zbek tilida xalqaro terminlarni milliy til me‘yorlariga moslashtirish va termin birikmalari hosil qilish ustunlik qiladi.

Olingan natijalar ekoturizm terminologiyasining shakllanish mexanizmlarini aniqlashtirish, xitoy va o‘zbek tillari terminologik tizimlarini qiyosiy o‘rganish hamda ikki tilli terminologik lug‘atlar yaratish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari kelgusida ekoturizm terminlarini standartlashtirish, ularning elektron terminologik bazalarini shakllantirish va tarjimashunoslik sohasidagi amaliy tadqiqotlarni rivojlantirishda ham qo‘llanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Hasanova G. Turizm terminologiyasining tarjimasini: O‘zbek va rus tillari misolida. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti, 2019. – 54 – 56 b.
2. Khodjayev A. O‘zbek tilida turizm terminologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 14 b.
3. Nig‘matov A., N. Shomurotova. Ekoturizm asoslari –Toshkent.: Turon Iqbol, 2007. – 108–123 b.
4. Turg‘unov R. Turizm va ekologiya: Ekoturizm atamaları va alarning rivojlanishi. – Samarqand: Samarqand davlat universiteti. – 2017. – 68 b.
5. Лукичев А.Б. Сущность устойчивого и экологического туризма / А.Б. Лукичев // Рос. журнал экотуризма, 2011. – 154 с.
6. Петров А. В. Формирование экологической терминологии в русском языке. – Вестник РАН, 2015. – 256 с.
7. Семенов А.Л. Лексика китайского языка. – М.: Муравей, 2000. – 224 с.
8. 张世禄. 小学词汇教学基本知识讲话. – 北京, 1956. – 178页.
9. 李艳. 中国生态旅游术语的发展: 语言学视角. – 北京: 北京语言文化大学出版社, 2003. – 177页.
10. 张晶. 词, 词组, 句词. – 北京, 1984. – 132页.